

Lingwistyka I – wykład 3

Adam Przepiórkowski

Kognitywistyka UW

7 marca 2017

Klasy gramatyczne – wstęp historyczny

Krótką historią (na podstawie pracy: Heinz 1978):

- ▶ Pāṇini (IV w. p.n.e., Indie; ukoronowanie długiej tradycji) – 2 podstawowe, **szeroko rozumiane**) części mowy: **czasownik i rzeczownik**
- ▶ inni gramatycy indyjscy z tego okresu – **także przyimek/prefiks oraz partykuła/nieodmienne**
- ▶ Dionizjusz Trak (Dionysios Thrax; 170–90 p.n.e., Grecja) – **8 części mowy**: *nomen* (w tym przymiotniki, liczebniki i niektóre zaimki, np. pytajne), *verbum*, *participium*, *articulus* (rodzajnik i zaimek względny), *pronomen* (zaimek osobowy, dzierżawczy, zwrotny), *praepositio*, *adverbium* (w tym wykrzykniki), *coniunctio*
- ▶ Quintus Remmius Palaemon (I w. n.e., Rzym): wydzielił klasę *interiectio*

Heinz 1978, 52: *Klasyfikacja części mowy... nie jest przeprowadzona w sposób konsekwentny według jednolitego kryterium, lecz mieszane są różne punkty widzenia: formalny i funkcyjny, fleksyjny i derywacyjny, semantyczny i syntaktyczny, gramatyczny i leksykalny (a nawet stylistyczny).*

Klasy gramatyczne – wstęp niehistoryczny

Części mowy oraz **klasy gramatyczne** (nie: *kategorie* gramatyczne) – używamy tych dwóch terminów wymiennie (lecz raczej drugiego).

Co klasyfikujemy: słowa, wyrazy czy leksemy?

Za podręcznikiem Saloni i Świdziński 2001, 85:

- ▶ **leksem** – abstrakcyjna jednostka słownikowa zawierająca zbiór form wyrazowych
 - ▶ o identycznej lub regularnie zróżnicowanej charakterystyce semantycznej,
 - ▶ pozostających względem siebie w regularnych opozycjach;
- ▶ przypadek *nie zmienia* charakterystyki semantycznej rzeczownika (ale może określać relację semantyczną do elementu nadrzędnego),
- ▶ liczba *regularnie różnicuje* charakterystykę semantyczną;
- ▶ *regularne opozycje* to właśnie różne wartości kategorii gramatycznych.

Taki zbiór nazywamy **paradygmatem**.

Przykłady paradygmatu (defektywnego) 1

Ze *Słownika gramatycznego języka polskiego* (<http://sgjp.pl/>; Saloni i in. 2015).

Przykład (pełnego) paradygmatu leksemu LINGWISTYKA:

| | l. p. | l. m. |
|-----|-------------|---------------|
| M. | lingwistyka | lingwistyki |
| D. | lingwistyki | lingwistyk |
| C. | lingwistyce | lingwistynom |
| B. | lingwistykę | lingwistykami |
| N. | lingwistyką | lingwistykami |
| Ms. | lingwistyce | lingwistykach |
| W. | lingwistyko | lingwistyki |

Przykłady paradygmatu (defektywnego) 2

Przykład regularnie defektywnego paradygmatu leksemu **PERFUMY**
i nieregularnie defektywnego paradygmatu leksemu **SIEBIE**
(w SGJP uznanego za część paradygmatu **SIĘ**):

| | l. p. | l. m. |
|-----|-------|----------------|
| M. | | perfumy |
| D. | | perfum |
| C. | | perfumom |
| B. | | perfumy |
| N. | | perfumami |
| Ms. | | perfumach |
| W. | | perfumy |

| | akc | -akc |
|-----|--------|-------------------------|
| M. | | — |
| D. | siebie | się |
| C. | sobie | se <i>niepopr. pot.</i> |
| B. | siebie | się |
| N. | | sobą |
| Ms. | | sobie |
| W. | | — |

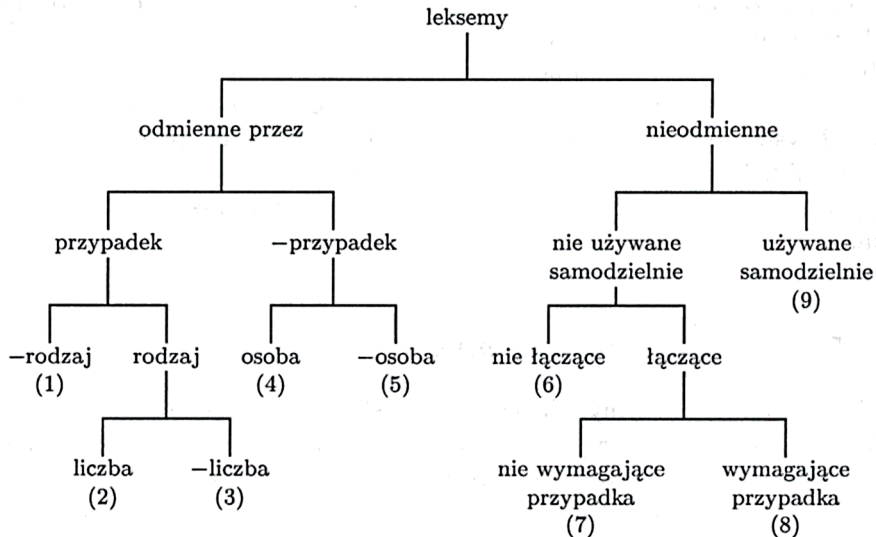
Przykłady paradygmatu (defektywnego) 3

Bardziej skomplikowany paradygmat czasownikowy – zob. <http://sgjp.pl/>.

| Tryb oznajmujący | | | | | |
|-------------------|------------------------------------|-------------------------------------|-------------------------------------|---------------------------------------|---------------------------------------|
| czas teraźniejszy | | | | | |
| | I. p. | | | I. m. | |
| 1 os. | sięgam | | | sięgamy | |
| 2 os. | sięgasz | | | sięgacie | |
| 3 os. | sięga | | | sięgają | |
| czas przeszły | | | | | |
| | I. p. | | | I. m. | |
| | m | ż | n | mo | -mo |
| 1 os. | sięgałem +(e)m sięgał | sięgałam +(e)m sięgała | sięgałom +(e)m sięgało | sięgałiśmy +(e)śmy sięgali | sięgałyśmy +(e)śmy sięgały |
| 2 os. | sięgałeś +(e)s sięgał | sięgałaś +(e)s sięgała | sięgałoś +(e)s sięgało | sięgałiście +(e)ście sięgali | sięgałyście +(e)ście sięgały |
| 3 os. | sięgał | sięgała | sięgało | sięgali | sięgały |
| bezosobnik | | | sięgano | | |
| czas przyszły | | | | | |
| | I. p. | | | I. m. | |
| | m | ż | n | mo | -mo |
| 1 os. | będę sięgał będę sięgać | będę sięgała będę sięgać | będę sięgało będę sięgać | będziemy sięgali będziemy sięgać | będziemy sięgały będziemy sięgać |
| 2 os. | będziesz sięgał będziesz sięgać | będziesz sięgała będziesz sięgać | będziesz sięgało będziesz sięgać | będziecie sięgali będziecie sięgać | będziecie sięgały będziecie sięgać |
| 3 os. | będzie sięgał będzie sięgać | będzie sięgała będzie sięgać | będzie sięgało będzie sięgać | będą sięgali będą sięgać | będą sięgały będą sięgać |
| Tryb rozkazujący | | | | | |
| | I. p. | | | I. m. | |
| 1 os. | | | | sięgajmy | |
| 2 os. | sięgaj | | | sięgajcie | |

Klasy gramatyczne w języku polskim (Saloni) 1

Klasyfikacja fleksyjno-składniowa (Saloni 1974; tu na podstawie podręcznika Saloni i Świdziński 2001):



Odmienne:

- ▶ przez **przypadek**:
 - ▶ **nie** przez **rodzaj** (1): **rzeczowniki**
 - ▶ przez **rodzaj**:
 - ▶ przez **liczbę** (2): **przymiotniki**
 - ▶ **nie** przez **liczbę** (3): **liczebniki**
- ▶ **nie** przez **przypadek**:
 - ▶ przez **osobę** (4): **czasowniki właściwe**
 - ▶ **nie** przez **osobę** (5): **czasowniki niewłaściwe**

Nieodmienne:

- ▶ **nieużywane samodzielne**:
 - ▶ **niełączące** (6): **partykuło-przystówki**
 - ▶ **łączące**:
 - ▶ **niewymagające przypadku** (7): **spójniki**
 - ▶ **wymagające przypadku** (8): **przyimki**
- ▶ **używane samodzielne** (9): **wykrzykniki**

Klasy gramatyczne w języku polskim (Saloni) 3

Uwagi:

- ▶ nie ma osobnej klasy **zaimków** – rozbite na poszczególne klasy zdefiniowane fleksyjnie i składniowo,
- ▶ **rzeczowniki**: także *plurale tantum* i *singulare tantum*,
- ▶ **przymiotniki**: odpowiednie leksemy zawierają także formy przysłówkowe (np. w JASNY także *jasno*, *jaśniej*, *najjaśniej*),
- ▶ **liczebniki**: tylko tzw. główne (i zbiorowe jako ich specjalne formy); pozostałe to przymiotniki (DWUKROTNY), ale też rzeczowniki (jeden z leksemów TYSIĄC) i partykuło-przysłówki (DWAKROĆ),
- ▶ **czasowniki właściwe**: także „końcówki” *-śmy*, *-(e)ś* itp. (jako formy leksemu BYĆ, bo *Świniaś* = *Jesteś świnia* itd.),
- ▶ **czasowniki niewłaściwe**: odmieniają się tylko przez czas i tryb (np. POTRZEBA, ZABRAKNAĆ),
- ▶ **partykuło-przysłówki**: kosz na śmieci (same odpowiedzi negatywne): GDZIE, KIEDY, TAM, WKRÓTCE, WEWNĄTRZ; PRAWIE, PONAD, BYLE; DWAKROĆ; UKRADKIEM, SAMOPAS; NIE, CZY; NA SCHWAŁ, PO OMACKU

Klasy gramatyczne w języku polskim (tutaj) 1

Odmienne:

- ▶ przez **przypadek**:
 - ▶ nie przez rodzaj: **rzeczowniki**
 - ▶ przez **rodzaj**:
 - ▶ przez **liczbę**:
 - ▶ przez **akcentowość**: **zaimki**
 - ▶ nie przez **akcentowość**: **przymiotniki**
 - ▶ nie przez **liczbę**: **liczebniki**
- ▶ **nie** przez **przypadek**:
 - ▶ przez **osobę**: **czasowniki właściwe**
 - ▶ **nie** przez **osobę**, lecz przez **czas**: **czasowniki niewłaściwe**

Nieodmienne (lub odmienne przez inne kategorie niż wyżej):

- ▶ **nieużywane samodzielne**:
 - ▶ **niełączące**:
 - ▶ **odprzymiotnikowe i/lub stopniowalne**: **przystówki**
 - ▶ inne: **partykuły**
 - ▶ **łączące**:
 - ▶ niewymagające przypadku: **spójniki**
 - ▶ wymagające przypadku: **przyimki**
- ▶ **używane samodzielne**: **wykrzykniki**

Klasy gramatyczne w języku polskim (tutaj) 2

Uwagi:

- ▶ wyróżniamy **zaimki osobowe** JA, TY, ON (a więc mają osobę, ale nie odmieniają się przez osobę),
- ▶ przywracamy **przysłówki** (odprzymiotnikowe, np. TECHNICZNIE, i/lub stopniowalnie syntetycznie, np. BARDZO), odmieniają się być może przez stopień (jeżeli nie, to mają równy),
- ▶ **gerundia** (odstowniki) są osobnymi leksemami rzeczownikowymi (powiązanymi derywacyjnie z czasownikami), zawsze o rodzaju nijakim, mają zanegowanie i aspekt,
- ▶ **imiestowy przymiotnikowe** są osobnymi leksemami przymiotnikowymi (powiązanymi derywacyjnie z czasownikami), mają aspekt, zanegowanie i zawsze równy stopień,
- ▶ **imiestowy przysłówkowe** są częścią paradygmatu czasownikowego (mają aspekt);
- ▶ drzewo decyzyjne na poprzednim slajdzie nie jest w pełni precyzyjnym algorytmem – opieramy się na intuicji, czy dane formy należą do tego samego **leksemu** (zob. SIEBIE vs SIĘ).

Klasy gramatyczne w języku polskim (tutaj) 3

Na potrzeby **pracy domowej** (dzisiaj będzie zadana) i **klasówki**:

- ▶ tekst **dzielimy na spacjach** (i oczywiście znakach interpunkcyjnych),
- ▶ w wypadku ***doń* itp.** oznaczamy tak:
doń: przyimek + zaimek, ter, praep, nakc, gen, *jakiś rodzaj* (jeżeli zupełnie nie wiadomo jaki, to: m1–m3/f/n), *jakaś liczba* (jeżeli nie wiadomo jaka, to: sg/pl)
- ▶ w wypadku ***szybkom* itp.** oznaczamy tak:
szybkom: przysłówek, pos + czasownik, pri, sg
- ▶ jeżeli formę można potraktować jako **imiestów przymiotnikowy**, to tak ją traktujemy (czyli ma zanegowanie i aspekt), a więc na przykład, w tekście *nieprzygotowany student*:
nieprzygotowany: przymiotnik, nom, sg, m1, pos, neg, perf;
- ▶ próbujemy **odróżniać gerundia** (zadanie *im tej pracy domowej było błędem*) **od rzeczowników** (to zadanie *było trudne*):
 - ▶ jeżeli łatwo tworzy liczbę mnogą (w tym samym znaczeniu), to raczej zwykły rzeczownik (a więc nie ma zanegowania i aspektu),
 - ▶ jeżeli ma takie argumenty jak czasownik, to raczej gerundium (a więc ma zanegowanie i aspekt).

Dygresja o szczegółowości opisu morfoskładniowego – **Narodowy Korpus Języka Polskiego** (<http://nkjp.pl/>; Przepiórkowski i in. 2012).

Heinz A., 1978, Dzieje językoznawstwa w zarysie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Przepiórkowski A., Bańko M., Górski R. L.,
Lewandowska-Tomaszczyk B., red., 2012, Narodowy Korpus Języka Polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Saloni Z., 1974, Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich, Język Polski LIV, s. 3–13, 93–101.

Saloni Z., Woliński M., Wołosz R., Gruszczyński W., Skowrońska D., 2015, Słownik gramatyczny języka polskiego, Warszawa, trzecie wydanie.

Saloni Z., Świdziński M., 2001, Składnia współczesnego języka polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, piąte wydanie.